

אתגר ההתנגדות (אל מוקאומה) ומאפייניו: דרכי ההתמודדות האפשריות לישראל

מיכאל מילשטיין

שורשיו ומאפייניו של רעיון ההתנגדות

רעיון ישן-חדש סוחף בעשורים האחרונים את לבם של בני המזרח-התיכון. את המונח הערבי "אל-מוקאומה" אפשר לתרגם מילולית ל"התנגדות", ואולם תרגום זה מתקשה להמחיש את התוכן הרעיוני והמעשי הרחב והמגוון של המונח. "אל-מוקאומה" היא הרבה יותר משיטת פעולה צבאית או רעיון מדיני – זוהי תפיסת עולם שלמה.

אף שהשימוש במונח "התנגדות" במזרח-התיכון נפוץ מאוד כיום, אולי יותר מאשר בכל אזור אחר בעולם, שורשיו המקוריים נטועים דווקא מחוץ למרחב הזה. המונח Resistance הופיע לראשונה במלחמת העולם השנייה ושימש לצורך הגדרת תנועות מחתרת באירופה הכבושה (בייחוד בצרפת) שגלחמו בכוחות הגרמניים, בעיקר באמצעות גרילה ומרי עממי. היסודות ההיסטוריים האלה מקנים למונח "התנגדות" משמעות בסיסית חיובית בעיני דעת הקהל הבינלאומית, ומסייעים לביסוס דימויו כמהלך לגיטימי ואף הרואי של עם כבוש או של לוחמי חופש הפועלים נגד כוח זר.

לאחר המלחמה אימצו את המונח תנועות שחרור לאומיות, שפעלו נגד הכוחות הקולוניאליים בעולם השלישי, וכך גם החל להופיע במזרח-התיכון. התבססותו של המונח בשיח הפוליטי והציבורי באזור נזקפת בעיקר לזכותה של התנועה הלאומית הפלסטינית. הפלסטינים מילאו תפקיד מרכזי בעיצובו של רעיון ההתנגדות במרחב,

מיכאל מילשטיין מתמחה בתולדות הסוגיה הפלסטינית. ב-2004 פורסם ספרו: **בין מהפכה ומדינה – הפתח והרשות הפלסטינית**. בשנת 2007 ראה אור ספרו: **המהפכה הירוקה – דיוקנה החברתי של תנועת החמאס**.
המאמר מתבסס על מזכר 102 של המכון למחקרי ביטחון לאומי – **מוקאומה: עלייתו של אתגר ההתנגדות והשפעתו על תפישת הביטחון של ישראל**

והם הסתייעו בו להצגת המאבק המזוין שהנהיגו כמהלך לגיטימי, הננקט בידי כוח שאין לו בסיסי מדינתי, נגד יריב זר ורב-עצמה.

בשני העשורים האחרונים הגיע רעיון ההתנגדות לשיא עצמתו במרחב, וזכה לתהודה חסרת תקדים. ואולם המגמה הזאת מקודמת תחת הנהגה חדשה – של הארגונים האסלאמיים הפונדמנטליסטיים ושל מדינות הציר הרדיקלי (בייחוד איראן) – שיצקו אליו תוכן רעיוני ומעשי שונה מזה שגיבשו מעצביו הראשונים באזור. בהשראת הגורמים האלה נוסחו היעדים הנוכחיים של רעיון ההתנגדות: כמיהה להשלטת סדר חלופי באזור ברוח האסלאם הקיצוני; מיגור ההשפעה המערבית במרחב; וחשוב מכול – ניהול מאבק מתמיד בישראל, עד הכחדתה.

בעשורים האחרונים צברו גורמי ההתנגדות באזור הישגים ניכרים: הם כבשו מאחזים טריטוריאליים, קידמו מערכות צבאיות בכמה מוקדים, והם נוטעים את רעיונותיהם בתודעה של בני המרחב. בעקבות כך נהייתה ההתנגדות לאחד האיזמים החמורים שישראל מתמודדת עמם כיום. עם זאת, האתגר הזה גם מכיל בקרבו בעיות יסוד רבות. הבולטת שבהן היא אופיו המעורפל וההטרונגויות המאפיינת את הגורמים המזוהים עמו. את הרעיון מייצג מגוון רחב של גורמים, שאין ביניהם בהכרח זיקה ממשית: ארגונים א-מדינתיים (למשל הג'האד האסלאמי הפלסטיני או גורמי ההתנגדות המזוינים בעיראק), ארגונים א-מדינתיים המפתחים ממד מדינתי (החמאס ברצועת עזה) או מדינתי למחצה (חזבאללה), וכן מדינות (איראן וסוריה). כל אלה מייצגים זהויות דתיות, עדתיות ואידיאולוגיות שונות, ולפרקים אף קוטביות. יתרה מכך, כלל הגורמים אינם נסמכים על משנה סדורה אחת, ולמעשה מעניקים לתפיסת ההתנגדות פרשנות מגוונת, ומגדירים את יעדיהם באופן שונה ובהתאם לנסיבות הייחודיות ולאינטרסים של כל אחד מהם. לפיכך יש מצד אחד קושי להגדיר את ההתנגדות "מחנה" או "ציר", ומצד אחר לתארה כזרם או כתופעה, ובפועל היא שילוב של כלל ההגדרות והמונחים.

המסד המעשי, הצבאי בעיקרו, של רעיון ההתנגדות משקף שוני בסיסי בתפיסת המערכה של גורמי ההתנגדות השונים לעומת הגדרתה בקרב הגורמים המדינתיים. השוני הזה מגולם בתפיסות הזמן והמרחב של העימות וכן בהגדרת מונחי היסוד של המאבק ובהתייחסות ליריב, ובפרט לישראל, שלה מיוחד מקום מרכזי בתפיסתם של גורמי ההתנגדות, כיעד עיקרי לתקיפה.

תפיסת המאבק ברעיון ההתנגדות מבוססת על כמה עקרונות יסוד: חתירה להתשה מתמדת של היריב; התיימרות להציג יכולת הקרבה נרחבת (העולה על זאת של היריב); נחישות הנובעת מהדבקות הרעיונית; נכונות לנהל מערכה ארוכת טווח, שסופה, לשיטת גורמי ההתנגדות, ניצחון מובטח בעתיד הרחוק; שלילה מוחלטת של היריב, המגלמת חתירה להכחדתו בטווח הארוך ודחייה מוחלטת של ההכרה בו; הימנעות מקידוש הטריטוריה וממאבק עיקש על שטח, ומתן משקל מוגבל

יחסית לרעיון הריבונות ולעקרון המדינתיות; שימוש בשיטות ובאמצעי לחימה פשוטים, אך רבי-עצמה; חתירה לריבוי אבדות בדרג הצבאי והאזרחי של היריב, מתוך הבנת הרגישות הרבה במערב לפגיעות בנפש; ודחיקה מודעת של המערכה למרחב האזרחי, הנובעת בין היתר מהרצון לעורר דילמות מוסריות בקרב היריב ולזכות ב"מגן אנושי". גורמי ההתנגדות באזור גם מדגישים את העדפתם המובהקת לקיים זיקות הדוקות לקהלים ולרחוב, ואת הבוז שהם רוחשים לממשלים במרחב, הנחשבים לשיטתם חלשים, מעוותים מבחינה רעיונית וכנועים כלפי המערב.

לגורמי ההתנגדות אין כוונה להגיע לאיזון צבאי, קל וחומר להשיג הכרעה במאבק עם ישראל, והם מבינים את נחיתותם הצבאית. עם זאת, הם גורסים שיש בידיהם יכולת לקזז את יתרונו הצבאי-הטכנולוגי של היריב באמצעות איכויות מנטליות, ובייחוד יכולת העמידה וההקרבה. לפי תפיסת ההתנגדות, הניצחון מגולם במניעת ההכרעה מהיריב, ובעצם היכולת לשרוד ולפעול לאורך זמן, גם לאחר ספיגת פגיעות קשות, ובמילים אחרות – מימוש ניצחון באמצעות אי-הפסד. באמצעות השיטות האלה גורמי ההתנגדות חותרים להשיג "הכלה כפולה": למנוע מהיריב המערבי, ובייחוד מישראל, הכרעה צבאית, ובד בבד לסכל מהלכים מדיניים אזוריים שתכליתם לכונן יציבות, לקדם פשרה בין ישראל ובין שכנותיה ולבסס מרחב פרו-מערבי (למשל החתירה של החמאס לערער את המאמץ לכונן הסדר מדיני או מאבקם של גורמי ההתנגדות בעיראק בניסיון לייצוב הממשל המרכזי בבגדאד). גורמי ההתנגדות רואים במלחמת לבנון השנייה אירוע מכונן, אשר בו התבטאו במלוא עוזן היעילות והעצמה של השיטות שהם נסמכים עליהן. כך לשיטתם, הסבה המלחמה הזאת לישראל את אחת המפללות הקשות בתולדותיה, והעמידה בפניה אתגר מורכב שהיא התקשתה למצוא לו מענה הולם.

בצד שאיפתם של גורמי ההתנגדות להפגין עצמה, נחישות ועמידות לא מעורערות, הם נתקלים לא פעם באילוצים, בחששות ואף במפללות, המחייבים אותם להתגמשות ולריסון. בהקשר הזה בולטים במיוחד גורמי ההתנגדות באזור שפיתחו מאפיינים מדינתיים או מדינתיים-למחצה, ובראשם החמאס וחזבאללה. המעמד החדש משית על הארגונים האלה אילוצים חדשים וכבדים, והופך אותם בהדרגה לזהירים, מרוסנים ופגיעים מבעבר. השינוי בהתנהגותם בולט במיוחד לאחר עימותים רבי-עצמה שניהלו עם ישראל. אלה המחישו להם את הקושי לנהל מערכות התשה במעמד החדש ואת הסיכון הנשקף לנכס השלטוני שהם רכשו. עם זאת, עד כה, לא השפיע המעמד החדש על הליבה הרעיונית של הגורמים הללו, וחשוב מכך – הוא אינו בולם את היערכותם המואצת לקראת מערכה נוספת עם ישראל בעתיד. הדבר בא לידי ביטוי בולט בהצטיידות נרחבת של אותם הגורמים באמצעי לחימה בעלי כושר פגיעה משופר (בעיקר רקטות ארוכות טווח). מורכבות אחרת של אתגר ההתנגדות מגולמת בשימוש של מדינות ברעיון, בייחוד איראן

וסוריה, המאמצות דפוסי לחימה א־סימטריים, שארגוני ההתנגדות מתבססים עליהם. בעקבות כך ישראל ניצבת בהדרגה בפני מערכת סבוכה של אתגרים, "היברידית" במהותה: מדינות המאמצות שיטות מאבק של ארגונים א־מדינתיים, ומנגד – ארגונים א־מדינתיים הרוכשים בהדרגה יכולת ודפוסי פעולה של צבאות סדירים.

עלייתו של אתגר ההתנגדות משקפת תמורה עמוקה במאפייני האיום על ישראל, באופן המחייב אותה לבצע שינויים בהפעלת הכוח הצבאי ובהגדרת תפיסת הביטחון הלאומי. התעצמות אתגר ההתנגדות מתרחשת בד בבד עם ירידה הדרגתית בכוחם של האיומים המדינתיים, המגולמים בכוח צבאי־קונבנציונלי, שהיו האתגר המרכזי על ישראל בעשורים הראשונים לקיומה. לכאורה מדובר בבשורה חיובית המגלמת הפחתה בעצמת האיום על ישראל, ואולם מסקנה שכזאת מתעתעת. אמנם אתגר ההתנגדות מתאפיין בעצמה צבאית פחותה משל האתגר המדינתי, אולם יעדו הבסיסי אינו לממש הכרעה מהירה נגד ישראל. הסיכון הטמון בו מגולם דווקא בעובדה שהוא מתעצם באטיות ובהדרגה, ולפיכך עשוי לפרקים להטעות את המתבונן החיצוני, ובעיקר – מציב איום של התשה ארוכת טווח המכוונת לכוח העמידה של החברה בישראל. במישור הצבאי – אתגר ההתנגדות מקשה על ישראל לבטא את מלוא עוצמתה, ובעיקר לממש הכרעות מובהקות, כמו שאירע במרבית מלחמות העבר שנוהלו נגד יריבים מדינתיים.

דרכי ההתמודדות עם אתגר ההתנגדות

ההתמודדות עם אתגר ההתנגדות מסתמנת כמשימה מורכבת בעיקר משום זהותו רבת־פנים, והעובדה שביטוייו ניכרים במגוון מישורים: הצבאי־הביטחוני, הפוליטי, התרבותי־הרעיוני, הכלכלי ועוד. התמודדות יעילה עם האתגר הזה מחייבת הבנה

חדה של אופיו הייחודי של אתגר ההתנגדות; איתור נקודות התורפה של הגורמים השונים המזוהים עם האתגר; התאמת המהלכים המתוכננים לאופיו של כל אחד מגורמי ההתנגדות; ולבסוף, הבנת מרחב ההשפעה והיעדים הריאליים הניתנים למימוש בהתמודדות עמם. היכרות מעמיקה של דרג הקברניטים במדינת ישראל עם אתגר ההתנגדות היא תנאי יסוד הכרחי לצורך גיבוש הבנה עמוקה של המציאות הגיאוראסטרטגית המתפתחת באזור, ולקביעת היעדים ושיטות הפעולה התואמים את המצב הקיים. בשלב הראשון נדרש הקברניט להכיר בכך

יש לאמץ את ההנחה שלפיה "ההתנגדות" היא איום "זוחל": הוא מתפתח ומתפשט בלא הרף (גם אם בקצב אטי יחסית), תוך כדי השתלטות על עוד ועוד מוקדים במזרח-התיכון.

שאינן המדובר בעוד איום "טקטי שוטף" מצד קבוצות קיצוניות, השומר על עצמה ועל היקף קבועים. במקום זה יש לאמץ את ההנחה שלפיה מדובר באיום "זוחל":

הוא מתפתח ומתפשט בלא הרף (גם אם בקצב אטי יחסית), תוך כדי השתלטות על עוד ועוד מוקדים במזרח התיכון.

הקברניט נדרש לנטוש עוד כמה הנחות יסוד, שכמה מהן היו תקפות במסגרת העימותים עם מדינות, אולם רובן אינן תואמות את ההתמודדות עם ארגוני ההתנגדות. ההנחה הראשונה היא שאפשר לממש הכרעה מובהקת או מוחלטת של האויב, מונח שכפי הנראה אינו תקף עוד בעולם המושגים של ההתמודדות עם גורמי ההתנגדות. ההנחה השנייה היא שמעבר היריב למעמד שלטוני מביא בהדרגה להתמתנותו במישור המעשי ואף האידיאולוגי. בפועל, כאמור, גם כאשר כמה מגורמי ההתנגדות זוכים במעמד שלטוני, הם אינם מקדשים את המונחים "שלטון" ו"טריטוריה", והמציאות החדשה אינה משרתת על שינוי ביעדים ובעקרונות הרעיוניים שלהם.

ואולם עול השלטון מחייב בכל זאת שינוי בדפוסי הפעולה שלהם. המצב החדש מלווה באילוצים רבים מבעבר, ולפיכך מחייב את גורמי ההתנגדות להפגין אחריות וממלכתיות, ולנהוג ריסון בכל הנוגע לנקיטת פעילות צבאית. הלקחים האלה נחקקו בתודעתם של גורמי ההתנגדות באופן עז במיוחד לאחר עימותים צבאיים נרחבים וקשים עם ישראל. עם זאת, האירועים האלה אינם בעלי כוח הרתעה מוחלט. חזבאללה לאחר מלחמת לבנון השנייה והחמאס בעקבות מבצע "עופרת יצוקה" נקלעו במידה רבה לסתירה פנימית קשה. אמנם שני הארגונים מפגינים זהירות רבה בכל הנוגע להפעלת הכוח הצבאי, אולם מנגד האיכו מאוד את תהליכי בניין הכוח, ובייחוד את ההצטיידות באמצעי לחימה משופרים, וזאת

על מנת שבמערכה עתידית עם ישראל הם יוכלו לגרום לה נזקים כבדים מבעבר. כך נוצרת מציאות רגישה הטומנת בחובה פוטנציאל נפיצות, למרות הרגיעה המתמשכת בשתי החזיתות. הפוטנציאל הזה עשוי להתממש בכמה תנאים: שהזמן העובר מאז העימותים הקשים יטשטש את הזיכרון הטראומטי אשר נחקק בתודעתם של גורמי ההתנגדות, ויפיג בהדרגה את עצמת ההרתעה של ישראל; שייווצר לחץ פנימי גובר בקרב ארגוני ההתנגדות, בעיקר מצד אגפים ניציים, לבצע פעולות צבאיות, למרות הסיכון הטמון בהן; ושיסתמן ערעור במעמדם של הארגונים כגורמי ממשל, באופן שיפחית מכוח השיקולים המרסנים המשפיעים עליהם כיום.

מומלץ לקברניט לנטוש את ההנחה שאפשר לכרסם בתדמיתם של ארגוני ההתנגדות בעיני הציבור שהם פועלים בקרבו, וזאת במידה שאלה יוצגו כמי שאחראים למצוקה ולהרס, הנגרמים בגין העימותים האלימים.

ההנחה השלישית שמומלץ לקברניט לנטוש היא שאפשר לכרסם בתדמיתם של ארגוני ההתנגדות בעיני הציבור שהם פועלים בקרבו, וזאת במידה ואלה יוצגו כמי שאחראים למצוקה ולהרס הנגרמים בגין העימותים האלימים. שלושה עשורים

של מאבקים מרים שהיו מעורבים בהם ארגוני ההתנגדות לא הולידו מעולם מחאה עממית רחבה נגדם. נהפוך הוא, הם מצטיירים כמעט תמיד באור הרואי, בייחוד בעתות של מאבק עם ישראל, והאדהה הציבורית כלפיהם נותרת יציבה, ולפרקים אף גוברת. הדבר נובע בין היתר מהזיקה העמוקה של מרבית גורמי ההתנגדות לציבור הרחב – הם מפעילים רשתות ענפות של סיוע חברתי, המספקות את צורכי הקיום של האוכלוסייה, ובכך מסייעות לשימור ואף לחיזוק מעמדם הציבורי.

הטיפול באתגרי הליבה

לאחר נטישת הנחות היסוד שתוארו, נדרש הקברניט להצטייד באורך רוח, אותו אמצעי שפעילותם של גורמי ההתנגדות מבוססת עליו. מלבד זה, הקברניט צריך להגדיר יעדים ריאליים בהתמודדות עם גורמי ההתנגדות ולהימנע מפיתוח ציפיות מוגזמות, בייחוד לקראת מערכה צבאית נגדם או במהלכה.

ראשית, ראוי לקברניט שיימנע מפתרונות בדמות כיבוש מלא וממושך של השטח אשר ארגון ההתנגדות פועל בו. הגורמים האלה אינם שואפים למציאות כזאת, אולם משנוצרה הם מוצאים בה תועלת רבה לקידום מאבקם באויב תוך כדי סיבוכו בלחימה בתוך המרחב האזרחי. כך אירע בדרום לבנון, כך קורה כיום בעיראק וזה מה עשוי להתרחש בעתיד ברצועת עזה אם יתרחש כיבוש ממושך של האזור. אמנם במצב כזה ארגון ההתנגדות סופג מכות קשות בשלבים הראשונים של המערכה, ופעילותו נעשית מוגבלת מאוד בכלל המישורים, אבל מרגע ש"מציאות הכיבוש" מתקבעת לאורך זמן, הוא מצליח לשקם את יכולותיו, ולחדש את פעילותו הצבאית.

המדיניות המסתמנת כטובה יותר (או שמא עדיף לכנותה "הרע במיעוטו") היא של מערכה צבאית נרחבת יחסית בתדירות של אחת לכמה שנים. היקף המערכה ותדירותה צריכים להיגזר מעצמת האיום שגורם ההתנגדות מציב, מאופיו של מרחב הלחימה ומהנסיבות האזוריות והבינלאומיות בעת המערכה. עם זאת, בכל תרחיש, חיוני שהמענה הצבאי הישראלי יהיה לא מידתי, כך שימחיש לאויב את המחיר הכבד הכרוך בניסיון לערער את הביטחון במרחב האזרחי בישראל. יש צורך שהמהלך הזה לא יהיה ממושך, וימוקד בפגיעה נרחבת בהנהגות של ארגוני ההתנגדות (הן בדרג הצבאי והן בדרג המדיני) ובתשתיות השונות שבבעלותם (גם האזרחיות). יש להניח ברמה גבוהה של סבירות שהמהלך ילווה בפגיעה נרחבת בעורף הישראלי, ובה בעת גם בפגיעה נרחבת – ולא מכוונת כמובן – במרחב האזרחי של האויב. לפיכך, נדרש הקברניט הישראלי לנהל מערכת הסברה בשתי חזיתות: האחת – מבית, ובה יידרש להסביר מהו המחיר שייתבע מהאוכלוסייה בישראל בעימותים עם גורמי ההתנגדות, ולהדגיש שאין לייחל לניצחון או להכרעה מהירה של צה"ל; והאחרת – מול הזירה הבינלאומית, ובה תוסבר המורכבות של

ההתמודדות עם גורמי ההתנגדות, ויתוארו האילוצים שהיריב כופה על ישראל, ובראשם הלחימה במרחב אזרחי צפוף.

שום צעד מהצעדים שתוארו אינו צפוי כנראה להביא לידי הכנעה מוחלטת של גורמי ההתנגדות, ולא לשכנע אותם לפתוח בהידברות ישירה עם ישראל או להכיר בה (לא בטווח הקרוב לפחות). ואולם, מהלכים צבאיים, ובעיקר כאלה שהם נרחבים ומלווים בפגיעות קשות בגורמי ההתנגדות, עשויים ליצור הרתעה ארוכת טווח בכל הנוגע לביצוע פעולות אלימות נגד ישראל. בהקשר הזה ניכר כאמור שגורמי ההתנגדות הנעשים בעלי מעמד ריבוני או ריבוני למחצה, גם מפתחים רגישות ופגיעות שלא היו להם בעבר. ניהול נכסי ממשל, כמו אלה של החמאס ברצועת עזה, מקנה לישראל יותר יעדים לפגיעה, ומחדד בקרב ארגוני ההתנגדות את שיקולי ההפסד, בייחוד בשעה שעל הכף ניצב הסיכון ליציבות השלטון.

המאבק המתמשך נגד אתגר ההתנגדות מחייב את ישראל גם לשאוף לשימור יציבותן של יתר הישויות המדינתיות באזור. הדבר נכון בייחוד כאשר מדובר במדינות הקשורות עמה בהסדר מדיני, אולם גם בנוגע למדינות העוינות אותה, ואף מספקות סיוע לגורמי ההתנגדות, דוגמת סוריה. המערכה שניהלה ארצות הברית בעיראק הוכיחה כי ערעורה של המדינה המזרח-תיכונית מוליד לא ישות יציבה וליברלית יותר, אלא דווקא כאוס העלול לשמש מצע גידול לגורמי ההתנגדות, ואף לגופים קיצוניים מהם (בעיקר כאלה הנמנים עם זרם הג'האד העולמי). הלקח האסטרטגי הזה תקף לא רק כלפי ממשלים באזור אלא גם כלפי ישויות מדינתיות הנשלטות בידי גורמי ההתנגדות. בהקשר הזה בולט במיוחד שלטון החמאס ברצועת עזה. ערעור הממשל הזה עד התמוטטותו עלול להציב בפני ישראל סדרה של בעיות קשות, ובכללן חלל שלטוני העלול להיווצר בעקבות הפלת ממשל החמאס, ואשר צפויים להישאב אליו גורמים אסלאמיים קיצוניים יותר מהחמאס, ובהם כאלה המזוהים עם אל-קאעדה; התפתחות של איום טרור ממושך נגד הכוחות שיפעלו ברצועת עזה ("עיראקיציה") או של מרי אזרחי נרחב; ונטל כבד הכרוך באספקה שוטפת של צורכי האוכלוסייה דלת האמצעים ברצועת עזה.

מימוש ההמלצות שתוארו עשוי לבסס תקופות של שקט יחסי. תוצאה כזאת היא נכס אסטרטגי למדינת ישראל, השואפת, בצד ניהול של מערכות צבאיות ממושכות, גם לקיים מרחב אזרחי משגשג ולהקנות ביטחון לתושביה. הדבר הוא במידה רבה בבחינת חזרה לתפיסה הביטחונית של דוד בן-גוריון, שהוגדר בה כי מטרת המערכה הצבאית היא יצירת מרווח גדול ככל האפשר עד המערכה הבאה.

ההתמודדות עם אתגרי המעטפת

רוב הלקחים וההמלצות שהועלו עד כה תואמים את האיומים החריפים ביותר של גורמי ההתנגדות על ישראל בשנים האחרונות. במסגרת הזאת בולט במיוחד מקומם של גורמי התנגדות המצויים בשלב התפתחות מתקדם יחסית: אלה שהשתלטו על אזורים נרחבים הגובלים בישראל ממשיכים לנהל מאבק מזוין מתוכם, אך בה בעת גם נעשים בעלי מעמד ריבוני או ריבוני למחצה, כמו שאירע לחמאס ולחזבאללה.

ואולם בחינת האתגר שגורמי התנגדות אחרים במזרח-התיכון מציבים, ובהם גם מדינות, כלפי ישראל או כלפי גורמים אחרים במערב (בייחוד ארצות הברית) מחייבת המלצות שונות מאלה שהוצעו לעיל. בהקשר הזה תצוין במיוחד ההתמודדות עם גורמי התנגדות המצויים בשלב התפתחות מוקדם יחסית. אלה פועלים בזירות שיש בהן לישראל או לארצות הברית השפעה עמוקה, אך לא שליטה מוחלטת, ונעשה בהן ניסיון לטפח גורם כוח ממשלי מקומי, שאמור להיות משקל נגד לגורמי ההתנגדות. במסגרת הזאת בולטות במיוחד ההתמודדויות של ישראל עם החמאס בגדה המערבית ושל ארצות הברית עם גורמי ההתנגדות בעיראק.

בשני המקרים מסתמנת בשנים האחרונות הצלחה מסוימת בהתמודדות המערב עם גורמי ההתנגדות. הצלחה זו היא פרי של תהליך רב-שנים, שמאפייניו – ובמידה רבה גם תוצאותיו – דומים בשתי הזירות. בשלב הראשון נדרשו הכוחות המערביים למהלך כוח רב עצמה המלווה בכיבוש מרבית השטח, ובכלל זה הערים הגדולות, שהן מוקדי פעולה מרכזיים של גורמים בהתנגדות, תוך כדי התעלמות בפועל מהממשל המקומי החלש, שלכאורה שלט באזורים האלה. בתום השלב הזה יכלו ישראל וארצות הברית להסיג בהדרגה חלק מכוחותיהן או אף את מרביתם מהשטח שנכבש (בעיקר מהיישובים העירוניים), ולהעבירו לאחריות מנגנוני הביטחון של השלטון המקומי, תוך כדי המשך פעולות סיכול ממוקדות בשטח שפונה, כדי להמשיך ולנטרל את עצמתם הצבאית של גורמי ההתנגדות ואת השפעתם במישור הפוליטי והציבורי. בד בבד, קודם במרץ הניסיון לפתח את עצמתו של הממשל המקומי ולעודדו לפעול עצמאית נגד גורמי ההתנגדות. אמנם בשני המקרים – של ממשל אבו מאזן ושל ממשלת נורי אל-מאלכי – ניכרת מגמה של שיפור מתמיד בשנים האחרונות, אולם ממשיכים לעלות כל העת גם ספקות כבדים בנוגע ליכולתם של הממשלים האלה להמשיך במיגור ההתנגדות (ואף בנוגע לעצם יכולתם להתקיים), ללא תמיכתו ואף נוכחותו הביטחונית של הגורם המערבי.

השוואה בין שני המצבים גם ממחישה שוני מהותי בדרך הטיפול באתגר ההתנגדות, הנובע מההבדל במעמדם של מייצגי הרעיון בשתי הזירות. בגדה המערבית אתגר ההתנגדות מגולם בעיקרו על ידי החמאס, תנועה בעלת תמיכה

עממית נרחבת שביססה מעמד של מפלגת שלטון ומציבה חלופה להנהגה הלאומית הוותיקה בראשות הפתח. לפיכך ישראל רואה במאבק בחמאס בגדה המערבית יעד אסטרטגי מרכזי, דבר הנגזר מהחשש להשתלטות התנועה על השטח הזה; וממשל אבו מאזן, למרות חולשתו הבסיסית, רואה צורך בניהול התמודדות נחושה נגדה. לעומת זאת, בעיראק מייצגות את אתגר ההתנגדות בעיקר המיליציות הסוניות, ובצדן כמה מהקבוצות המזוינות השיעיות. לאלה יש מאפיין ייחודי: איבה לארצות הברית, ובו בזמן עוינות עזה כלפי גורמי אל-קאעדה, הנחשבים יריב מרכזי, כמו האמריקאים והממשל העיראקי. על הרקע הזה הצליחו האמריקאים לפתח דרכי התמודדות ייחודיות עם גורמי ההתנגדות בעיראק, ובראשם איגוד של כמה מהמיליציות הסוניות במעין מסגרות הגנה מזוינות באזורים שונים במדינה (גופים הנקראים "מועצות ההתעוררות"), בין היתר לצורך קידום המאבק באל-קאעדה. מלבד זה, פעלו האמריקאים לשלב כמה מהפעילים של ארגוני ההתנגדות במערכי הממשל והביטחון בעיראק, תוך כדי הפסקת פעילותם האלימה נגד האמריקאים ונגד הממשל העיראקי.

דרך ההתמודדות עם המדינות המזוהות עם רעיון ההתנגדות שונה למדי מזו הננקטת נגד הארגונים הא-מדינתיים. זאת, בין היתר, משום שמדובר בגורמים בעלי ממדים גאוגרפיים ודמוגרפיים אדירים, שלטון ריכוזי יציב בדרך כלל ותשתיות לאומיות רחבות היקף. בהקשר הזה בולט במיוחד המקרה של איראן. מעורבותה של טהראן בביסוס כוחו של מחנה ההתנגדות היא רק נדבך אחד באיום שהיא מציבה על העולם הערבי והמערב בכלל ועל ישראל בפרט, ובמוקדו פיתוח יכולתה הגרעינית. ההתמודדות עם איראן דורשת תיאום בין שחקנים

אזוריים ובינלאומיים רבים, ומחייבת נקיטת סל מגוון של צעדים, ובכללו מניעת השגת יכולת עצמאית של איראן בתחום הגרעין, תרחיש שעלול לסייע לה לבסס את מעמדה כמעצמה אזורית ולהעצים את כוח ההרתעה שלה כלפי גורמים חיצוניים; המשך קידום סנקציות כלכליות בינלאומיות חריפות ומערכת הסברה נרחבת נגד הממשל האסלאמי (בעיקר בכל הנוגע למעורבותו בערעור היציבות האזורית באמצעות תמיכה בגורמי טרור ובארגונים חתרניים); ותיאום מהלכים לבלימת ההשפעה האיראנית במזרח-התיכון, בייחוד באמצעות הסיוע הכספי והצבאי שאיראן מעניקה לגורמי הטרור באזור, ובראשם חזבאללה והחמאס.

ישראל רואה במאבק בחמאס בגדה המערבית יעד אסטרטגי מרכזי, דבר הנגזר מהחשש להשתלטות התנועה על השטח הזה; וממשל אבו מאזן, למרות חולשתו הבסיסית, רואה צורך בניהול התמודדות נחושה נגדה.

אשר לסוריה, להבדיל מאיראן, אשר נגדה נבחנות רק תכניות התקפיות – צבאיות או מדיניות – מעמדה החרג של דמשק במחנה ההתנגדות עשוי להעלות

גם רעיונות אחרים לנטרול האיום שהיא מציבה (החריגות הזאת באה לידי ביטוי בצביון החילוני של ההנהגה הסורית, בניגוד למרבית גורמי ההתנגדות כיום, וכן בטענה הסורית ולפיה ההתנגדות היא אמצעי לקידום הסדר מדיני עם ישראל, ולא להכחדתה כפי שגורסים מרבית גורמי ההתנגדות). בהקשר הזה עולה במיוחד האפשרות לקדם הסדר מדיני עם סוריה, מהלך הטומן בחובו אפשרות של פגיעה בזיקה המסורתית שבין דמשק לשאר גורמי ההתנגדות – איראן, חזבאללה וארגוני הטרור הפלסטיניים – ובתרחישים מסוימים אף להתנתקותה מהמחנה הזה.

מבצע "עופרת יצוקה" – האם אותרה השיטה לסתור את דוקטרינת ההתנגדות?

מבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה (דצמבר 2008 – ינואר 2009) הסתיים בתחושה של ניצחון בישראל. בתקופה המידית שלאחר תום המבצע נחשב המהלך כהישג לאומי הן בעיני מרבית הגורמים בדרג הפוליטי והצבאי הבכיר בישראל והן בקרב הציבור במדינה. יתרה מזאת, המבצע ביסס בהדרגה את דימויו כמעין "חווייה מתקנת" למלחמת לבנון השנייה, בהוכיחו את יישום לקחי העימות הקודם בין ישראל ובין גורם מרכזי במחנה ההתנגדות.

לעומת זאת, במחנה היריב משתקפת תמונה מוזרה, בעיני המתבונן המערבי לפחות, ובייחוד הישראלי. אמנם יש הבנה ברורה של הפגיעה הקשה שספגו הפלסטינים בכלל והחמאס בפרט, אולם ניכר, כמו שמשקף במישור הגלוי לפחות, שההבנה הזאת לא באה לידי ביטוי בהודאה בדבר קיומן של בעיות יסוד, קל וחומר בהצהרה על תבוסה. לפי גרסת החמאס, לא אירעה תבוסה היות והתנועה מימשה את עקרונות היסוד של רעיון ההתנגדות, ובראשם מניעת הכרעה צבאית קלאסית מישראל והפגנת יכולת מבצעית (גם אם מוגבלת למדי), לאורך כל שלבי המערכה, ובייחוד בסופה.

לכאורה יישמה החמאס בעת המבצע במדויק את כלל העקרונות של דוקטרינת ההתנגדות: הפגנת עמידה איתנה והצלחה להימנע מ"הנפת דגל לבן"; חתירה להתשה של העורף הישראלי והצגת שרידות אופרטיבית לאורך כל שלבי המערכה (בעיקר היכולת לשגר רקטות); הרחבת מעגל היישובים ומספר התושבים בישראל הנתונים לאיום הרקטות של החמאס; התבססות במרחב העירוני הצפוף באופן שאמור לקזז את היתרון של הכוח הצבאי הסדיר; מיזוג מכוון בין המרחב האזרחי והצבאי בעת הקרבות, בין היתר כדי לגרום נפגעים רבים בקרב האוכלוסייה, ובכך ליצור לחץ בינלאומי על ישראל; יכולת ספיגה גבוהה, בעיקר בכל הנוגע לאבדות בנפש; חתירה ל"הקזת דם" בשורות היריב (בייחוד בקרב הדרג הצבאי); וניסיון להתסיס את הרחוב הפלסטיני, הערבי והמוסלמי.

למרות יישום כלל העקרונות של תפיסת ההתנגדות, נראה שמשוהו בסיסי בכל זאת השתבש במבצע הנוכחי מבחינת החמאס. בבחינה אובייקטיבית מבצע "עופרת יצוקה" מצטייר כחוסר הצלחה של החמאס, ואף כאנטיתזה להתנהלותה ולסיומה של מלחמת לבנון השנייה. ברקע לפער המעשי והתדמיתי הזה ניצבות כמה סיבות מרכזיות:

א. השוני בהתנהלותה של ישראל: כלל הגורמים בישראל פעלו באופן שונה בתכלית מדרכם במלחמת לבנון השנייה, ובכך סתרו במידה רבה את הגיון הפעולה הא-סימטרי ואת היעדים שהציבה החמאס בהתמודדות. הדרג המדיני הבכיר בישראל קבע למבצע יעדים מוגבלים יחסית וברי מימוש (לא השתמשו במונחים, כגון "ניצחון", "הכרעה" או "הפסקה של ירי הרקטות"); צה"ל הפגין כושר לחימה ושיטות פעולה שונות מאלה שלמדו גורמי ההתנגדות בקיץ 2006, ולפיכך היו גם אבדותיו מעטות יחסית; והציבור בישראל הפגין חוסן ו"אורך נשימה" נוכח הפגיעות המתמשכות, ואף מידה לא מבוטלת של הבנה שירי הרקטות אינו ניתן לעצירה מוחלט.

ב. מגבלות הכוח הפלסטיני: החמאס התקשתה למלא את תפקיד חזבאללה במלחמת לבנון השנייה, הן בשל נתוני היסוד של התנועה והן בשל הנסיבות המיוחדות שהתנהל בהן המבצע. מבחינה צבאית, לחמאס לא הייתה יכולת לשחזר את היקף ירי הרקטות שביצע חזבאללה ואת הפגיעות הקשות שגרם לעורף הישראלי בשנת 2006; החמאס לא הטילה למערכה "הפתעות" צבאיות, דוגמת הפעלת נשק מתוחכם נגד מטוסים, טנקים או כלי שיט, שעמדו במוקד "סיפור הניצחון" שגיבש חזבאללה במלחמת לבנון השנייה; והתנועה הפגינה יכולות צבאיות

במבצע "עופרת יצוקה" כלל הגורמים בישראל פעלו באופן שונה בתכלית מדרכם במלחמת לבנון השנייה, ובכך סתרו במידה רבה את הגיון הפעולה הא-סימטרי ואת היעדים שהציבה החמאס בהתמודדות.

מוגבלות למדי בהתמודדות החזיתית עם כוחות צה"ל בשלב התמרון הקרקעי במבצע (הדבר תרם בין היתר לחוסר ההצלחה במימוש היעד של "הקזת דמו של היריב"). ברקע לכך עמדו כאמור גם תנאי היסוד הבעייתיים של זירת הרצועה: תא שטח קטן ומישורי, מתוחם מכל עבריו וחוסר עומק לוגיסטי, לעומת המרחב ההררי והמיוער של דרום לבנון, והסיוע הלוגיסטי הנרחב והנגיש שאיראן וסוריה מעניקות לחזבאללה. גם העורף הציבורי הפלסטיני נחשף פגיע יותר מכפי שתיארה החמאס, ואף

שלא התעורר גל מחאה נרחב נגד התנועה, ברור היה שהציבור ברצועה עזה אינו ערוך ל"ספיגה ללא קץ" של פגיעות, ושואף להפסקה מהירה של הלחימה.

ג. יכולת הסיוע המוגבלת של מחנה ההתנגדות: למרות תחושת העצמה שגורמי המחנה מקרינים בשנים האחרונות, עמדה החמאס בסופו של דבר לבדה בעימות עם ישראל, בלי שנחלץ שחקן כלשהו במחנה לסייע לה במישור הצבאי. הדבר בא לידי ביטוי עז במיוחד באי־התערבותו של חזבאללה, בניגוד לנטייתו בעשור האחרון לנצל עימותים בין ישראל ובין הפלסטינים לביצוע פעולות צבאיות נגד ישראל.

ד. התנהלות הזירות האזורית והבינלאומית: דרך ההתנהגות של הרחוב הערבי, המוסלמי והמערבי בזמן המבצע גרמה כנראה לחמאס אכזבה מסוימת, אולם אינה בגדר תופעה חדשה. גם במקרים אחרים, כמו פרוץ אנתפאדת אל־אקצא או מלחמת לבנון השנייה, געשו ותססו הרחובות האלה, אולם לא גרמו שינוי דרמטי בעמדות הממשלים. לעומת זאת, הרחוב בגדה המערבית (וכן המגזר הערבי בישראל) היו אמורים ליצור "עורף לאומי" בעבור החמאס, אך נראה שלא מימשו את התקוות שתלתה בהם התנועה. התנהגותם של ממשלי ערב והמערב בעת המבצע הוסיפה גם היא לקושי של החמאס לממש את הכלים ההסברתיים והמדיניים של ההתנגדות. זאת, בעיקר לנוכח ההבנה שגילו רובם כלפי המהלכים שביצעה ישראל, הלחץ המוגבל למדי שהפעילו עליה והגישה הביקורתית שנקטו רבים מהם כלפי החמאס.

מבצע "עופרת יצוקה" הוכיח שיש בידי ישראל שיטות אחדות לסתירת העקרונות שגורמי ההתנגדות מתבססים עליהם. סתירה כזאת מחייבת שילוב בין כמה רכיבים: הבנה אופרטיבית מדויקת של מהלכי היריב ושל יעדיו, והימנעות "מלשחק" לפי הגיון הפעולה שלו; גיבוש יעדים ברורים וריאליים על ידי דרג הקברניטים להתמודדות מעין זאת, באופן שמערער במיוחד את מאמץ ההסברה של היריב; הכשרה תודעתית של הציבור לאורם של אותם היעדים; וגיוסם של הגורמים האזוריים הבינלאומיים, באופן שעשוי להקל את הלחץ החיצוני.

עם זאת, יש להדגיש שהעימות האחרון נוהל עם אחת החוליות החלשות במחנה ההתנגדות, ובהקשר הייחודי של הזירה הפלסטינית. במבט לעתיד, חיוני לגבש הנחות מוצא מחמירות, ולפיהן תוצאות המבצע הנוכחי לא ישוחררו במלואן בהתמודדות עם גורמי התנגדות אחרים. במערכות העתידיות יהיה חיוני לקדם מהלכי "נטרול" דומים לאלה שנקטו במבצע "עופרת יצוקה", אולם יש גם להיערך להיתקלות עם יריב בעל כשירות צבאית ורוח לחימה משופרות מאלה של החמאס, ולפיכך גם בעל יכולת להסב פגיעות קשות יותר לדרג הצבאי ולמרחב האזרחי בישראל.

* * *

המאזן הכולל של אתגר ההתנגדות במזרח־התיכון ניתן להגדרה כמעורב, עם נטייה מסוימת לטובת הגורמים המזוהים עם הרעיון. הגורמים האלה כבר שינו

את פני האזור, דבר שבא לידי ביטוי בולט בתמורות מרחיקות הלכת שחלו בזירות הפלסטינית והלבנונית, וביססו את מעמדו של רעיון ההתנגדות כתפיסה הדומיננטית בקרב מרבית הקהלים באזור. ואולם, הרעיון לא הצליח עד כה להפוך לסדר החלופי באזור, בין השאר, בשל מאמצי הבלימה של הגורמים המערביים, ובכלל זה ישראל, אך גם של מדינות המחנה המתון בעולם הערבי. המדינות האלה אומנם סובלות מחולשה בסיסית ומתקשות להציב חלופה רעיונית מגובשת ומושכת לרעיון ההתנגדות, אבל הן מצליחות בכל זאת להציב חסמים בדרכו, ובכך מונעות הכרעה מהירה במאבק על דיוקנו של המרחב.

רעיון ההתנגדות אינו בגדר אופנה רעיונית חולפת. זיקתו ההדוקה לתהליכי עומק – תרבותיים, פוליטיים וחברתיים – מעניקה לו עָצמה וחיות, העושות אותו לאיום ארוך טווח מבחינת ישראל. לצורך התמודדות עמו אין לייחל למכה צבאית מוחצת, דוגמת זאת שהביאה לקריסת החזון הפאן-ערבי ב-1967. במקום זאת, נדרשת מערכה סבלנית, מתישה וארוכת שנים שלא תמוקד רק בעצמתם הצבאית של גורמי ההתנגדות, אלא גם תחתור לערער את המוקדים שהרעיון מעוצב בהם, ומהם הוא מונחל לתודעתו של הציבור הרחב. במסגרת הזאת בולט במיוחד תפקידן של מערכות התקשורת, החינוך והממסד הדתי במדינות האזור. נראה כי רק לאחר שיסתמן שינוי מהותי וארוך שנים בדפוסי הפעילות של בתי הספר, האוניברסיטאות, אמצעי התקשורת הממלכתיים והלא ממלכתיים וכן המסגדים ומוסדות הדת האחרים במרחב האסלאמי, יהיה אפשר לבחון אם מתחוללת בו בזמן תמורה אידיאולוגית במזרח-התיכון, ובכלל זה גם באופן תפיסתו של רעיון ההתנגדות בעיני הקהלים השונים באזור.